ÖTÜKEN

Irak Türkmen Boyları

Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri

Suphi Saatçi

ÖTÜKEN

Prof. Dr. Suphi Saatçi (Y. Mimar); 1946 yılında Kerkük'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kerkük'te tamamladı. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)'nin Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirdi.

Doktorasını tamamladı (1992) ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde doçent oldu (1994). Daha sonra aynı üniversitede profesörlüğe yükseldi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Rektör Yardımcılığına atandı (1 Şubat 2011). Bu görevinde iken yaş haddinden emekli oldu (1 Temmuz 2013). Günümüzde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Ulusal ve uluslararası bilgi şöleni (sempozyum) ve toplantılarda sunulmuş bildirileri ve yayımlanmış bir çok makale, inceleme ve araştırma yazıları vardır. Mimar Sinan ve Osmanlı mimarlığının klasik çağı, şehir ve medeniyet, geleneksel Türk evi üzerine araştırmalar yapmıştır. Ayrıca Irak Türkmenlerinin kültür tarihi üzerine yayımlanmış eserleri de bulunmaktadır.

Saatçi'nin yayımlanmış kitapları şunlardır:

- **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, 1984. (2. Baskı, İstanbul, 2008)
- **Mimar Sinan**, İstanbul, 1987.
- **Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kitabeler**, İstanbul, 1988.
- **Mimar Sinan ve Tezkiretü'l-Bünyan**, İstanbul, 1989.
- **Mimar Sinan and Tezkiretü'l-Bünyan**, İstanbul, 1989.
- **Irak Muasır Türk Şairleri Antolojisi**, Ankara, 1991.
- **Kerkük'ten Derlenen Olay Türküleri**, İstanbul, 1992.
- **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996.
- **Kerkük Güldestesi**, İstanbul, 1997 (2. Baskı, İstanbul, 2008)
- **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir-Nazım)**, Ankara, 1997.
- **Kerküklü Mehmet Râsih Öztürkmen-Hayatı ve Şiirleri-,** İstanbul, 2001.
- **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri,** İstanbul, 2003. (3. Baskı, İstanbul, 2007)
- **Kerkük Evleri**, İstanbul, 2003. (2. Baskı, İstanbul 2013)
- **Hasretin Adı Kerkük,** İstanbul, 2004.
- **Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan,** İstanbul, 2005.
- **Kerkük'ün Sönmez Ateşi İzzettin Kerkük Armağanı**, İstanbul, 2006.
- **The Urban Fabric and Traditional Houses of Kirkuk,** İstanbul, 2007.
- **Kent Dokusu ve Geleneksel Evleriyle Kerkük**, İstanbul, 2007.
- **Irak Türkmen Boyları Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri,** İstanbul, 2009
- **Osmaneli ve Geleneksel Evleri,** İstanbul, 2009 (Ortak Yayın)
- **Mimar Sinan** (Resimli), İstanbul, 2013.
- **Evliya Çelebi Kerkük'te**, İstanbul, 2013.
- **Başımın Tacı Kerkük**, İstanbul, 2014.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9

•

İkinci Baskı Hakkında / 11

Birinci Bölüm
Irak Türkmen Boyları ve Oymakları / 13

•

Bölgeye Türk Göçünün Başlaması/ 16

•

Bölgede Varlığı Bilinen Boylar ve Oymaklar/ 22
Bayat/ 23 • Yıva/ 27 • Karakoyunlu/28 • Döger/31 • Çepni/ 33 • Eymür/ 33 • Harbendeli/ 34 • Şebek/ 35 • Salur/ 37 • Beğdili /38 • Ulaşlu/ 39 • Ocuşlu/ 40 • Gökçelu/ 40 • Biravcılı/ 41 • Karanaz/ 42 • Muradoğlu ve Muradiye/ 43 • Bacvanlu veya Bacvan/ 43 • Ulus-Tatar/ 44 • Karaboğa/ 45 • Salihî/ 45 • Yağmur Tatalu veya Tatlu/ 46 • Mavıllı (Mavili)/ 46 • Sarıllı (Sarılı)/ 47 • Yağcı/ 48

•

Irak'ta Yaşayan Türkmen Boy, Oymak ve Aile (Tayfa) Adlarına Toplu Bir Bakış/ 49

•

Türkmen Boy Oymak ve Aile Adlarının Yaşadıkları Yerlere Göre Dağılımı/ 52

•

Yerleşim Bölgelerine Göre Boy, Oymak ve Aile Adları/ 78

İkinci Bölüm
Yerleşme Bölgeleri

Musul İli/ 91
Musul İli (Merkez)/ 91 • Erbil İli/ 93• Kerkük İli/ 93• Diyala İli/ 94

•

Türkmenlerin Irak'taki En Önemli Yerleşme Merkezleri/ 95

•

Musul İli/ 95
Musul (Merkez)/ 95• Bafharî/ 98• Efkenni/ 99• Kadıköy (Kaziyye)/ 100• Karakoyunlu / 100• Karayatağ/ 101• Mahlebiye (Mahlebi Köyü)/ 101• Neyneva (Ninova)/ 102• Reşidiye/ 105• Selamiye/ 105• Şennif/ 106• Şirehan/ 107• Telafer/ 108

•

Erbil İli/ 117

•

Kerkük İli/ 131
Altunköprü/ 131• Kerkük (Merkez)/ 137• Tisin/ 151• Beşir/ 153• Bilava/ 155• Çardağlı/ 155• Kümbetler/ 156• Leylan/ 158• Ömer Menden/ 160• Tazehurmatu/ 160• Tercil/ 166• Tirkalan/ 167• Yahyava/ 168• Yayçı/ 170• Dakuk (Tavuk)/ 171• İmam Zeynelabidin/ 179

•

Selahaddin İli/ 181
Tuzhurmatu / 181

•

Bayat Köyleri/ 189
Biravcılı/ 189• Hasadarlı/ 190• Şahseven/ 190• Yengice/ 191• Abbud/ 193• Amirli (Emîrli)/ 193• Bastamlı/ 194• Çardağlı/ 195• Elbuhasan / 196• İlancı/ 197• Karanaz/ 197• Muratlı (Süleymanbeg)/ 198• Zengili / 199•

•

Diyala İli/ 200•
Kifri/ 200• Hanekîn/ 206• Karatepe/ 210• Ali Saray/ 211• Karağan (Celevla)/ 212• Kızlarbat (el-Sadiye)/ 212• Şahraban (Mikdadiye)/ 213• Mendeli/ 215• Bakuba/ 217• Kazaniye/ 218•

•

Vasıt İli/ 219
Aziziye/ 219

•

Kaynaklar/ 221

•

Dizin / 229

ÖNSÖZ

SON YILLARDA Irak ve Türkiye'den başka dünya kamuoyunda da gündem oluşturan Irak Türkmenleri hakkında, öteden beri yapılan tartışmalar, yazılı basında çıkan analiz ve yorumlar ilgi çekmektedir. Ne var ki Türkmenlerin Irak'ta yaşadıkları bölgeler ve varlık gösterdikleri merkezler hakkında konuşan, yorum yapan ve yazanların pek çoğunun, Kerkük, Erbil ve Musul dışında kalan diğer bölgeler hakkında, fazla bilgi sahibi olmadıkları da, daha doğru bir deyişle olamadıkları görülmektedir. Son yıllarda Türkmen bölgelerinde meydana gelen patlamalar sonucu yaşanan facialar üzerine Tuzhurmatu, Telafer, Karatepe, Amirli ve Tazehurmatu gibi önemli Türkmen yerleşim merkezlerinin adlarını ilk kez duyan kamuoyunun, bilgisizlik yüzünden yaşadığı şaşkınlık gözden kaçmamaktadır.

Elinizdeki eser de bu düşüncelerden doğmuştur. Bu çalışmada, Irak'taki Türkmen yerleşim merkezlerinde önce yaşayan boyları, oymakları, aşiret ve aileleri, sonra da Türkmenlerin yaşadığı coğrafya konusunda görülen boşluğun giderilmesi düşünülmüştür. Diğer yandan harita üzerinde yerlerini görmek ve haklarında bilgi edinmek için, Türkmen yerleşim merkezlerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Böylece irili ufaklı Türkmen şehir ve kasabalarının monografik kimlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uzun yıllara dayanan bu araştırma, bilimsel veriler üzerine oturtulmuş, belge ve kaynaklar titizlikle değerlendirilmiş ve bölgenin fotoğrafı abartısız biçimde sunulmuştur.

Küçülen dünyadaki uluslar arası ilişkiler ve politik mücadeleler, uzak yakın komşuların hem doğal, hem de beşerî coğrafyalarını doğru tanımakla başlar. Uzak komşuları bir kenara bırakarak Türkiye'nin yakındaki komşularını, üzülerek ifade edelim çok iyi tanıdığını söylemek durumunda değiliz. Komşu ülkelerin dillerine ve medyasına bu denli yabancılaşan bir ülke, bu komşularla birlikte geleceğini nasıl inşa edebilir? Bin yıldan fazla aynı kaderi paylaşan ülkelerin, sorunlarını üçüncü bir dille anlaşarak çözmeleri kolay olabilir mi? Irak'ı, Suriye'yi

Arapçayla, İran'ı Farsçayla okumaksızın, başka bir dille dostluk ilişkileri, ticarî alış veriş yapılması, sanıldığı kadar kolay değildir.

Bu gerçekleri hesaba katarak, yıllardır üzerinde çalıştığımız Irak Türkmen coğrafyasının coğrafî, beşerî, sosyal ve etnik yapısını, boy ve oymaklarını, mezhebî ve kültürel altyapılarını doğru bilmek, bölgeye bakışımızı etkileyecek, düşünüş tarzımızı ve yorumlarımızı daha sağlıklı kılacak ve hiç kuşkusuz elimizi daha güçlü hale getirecektir.

Irak'ın vatandaşları olarak Türkmenler, kendi topraklarında insanca yaşamak istiyorlar. Bu onların en doğal ve en demokratik haklarıdır. Bugüne kadar bağlı bulundukları siyasî otoriteye başkaldırmamış, silaha sarılıp devlete karşı isyan etmemiş olan Türkmenler, ne yazık ki hak etmedikleri zulme, baskıya, asimilasyon ve soykırımlara maruz kalmışlardır. Demokrasiye ve insan haklarına saygılı olan Türkmenler, kendi coğrafyalarında bugüne kadar saygın ve onurlu biçimde yaşamışlardır.

Telafer'den Mendeli'ye kadar uzanan bölgede Türkmenler, bütün olumsuz koşullara rağmen, hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler. Türkmeneli olarak bilinen bu coğrafyada Türkmenleri tanımak isteyenler, bu eserle sağlıklı bir yol haritasına sahip olacaklardır.

Suphi Saatçi İstanbul, Haziran 2009

İkinci Baskı Hakkında

Türkmen toplumunu, yaşadığı coğrafyada tanıtmak ve yerleşme merkezlerinin monografileri hakkında sağlıklı bilgi sunmak amacıyla hazırlanmış olan bu eser, geniş okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiştir. Eserin kısa süre içinde tükenmesi de, bu hususta büyük bir boşluk olduğunu gösteriyor.

İkinci baskıya ihtiyaç duyulması üzerine kitap yeniden gözden geçirilmiştir. Bu arada ele geçen bazı kaynaklar, kimi bilgi ve notlar ışığında eserin içeriği daha bir zenginleştirilmiştir. Bu arada yeni notlarımız ve gözlemlerimiz sayesinde birkaç Türkmen yerleşim merkezi daha kitabımıza eklenmiştir. Bunlar Ali Saray ve Vasıt İline bağlı Aziziye İlçesi ile Abbud, Biravcılı, Elbuhasan, İlancı, Muratlı (Süleymanbeg) ve Zengili adlı Türkmen Bayat köyleridir.

Suphi Saatçi İstanbul, Mart 2015

BİRİNCİ BÖLÜM

IRAK TÜRKMEN BOYLARI VE OYMAKLARI

TÜRKLERİN aralıklı olarak gelişleri ve yerleşmeleri sonucu, Irak'ta önemli ve büyük bir Türk varlığı ortaya çıkmıştır. Abbasî döneminde bir Türk kolonisi olarak, henüz bölgede yerleşik düzen içinde varlık göstermeden önce Türkler, Abbasî ordusunda görev yapmışlardır. Irak'a ilk olarak gelen bu Türkler, çeşitli boy ve oymaklara mensuptular. Bunların isimlerinden ve lâkaplarından hangi Türk boyuna ait oldukları kolayca tespit edilebiliyor. Meselâ *İbn-i Kayıglıg*'ın Kayığlı; *Khifcakhî*'nin Kıpçaklı; *Khallukhî*'nin Karluklu; *İbn-i Azgiş*'in Azgışoğlu ve *İbn-i Yemak*'ın Yemakoğlu olduğunu anlamak mümkündür. Bunların bazılarının Oğuzlardan ve diğerlerinin de, örnek olarak *Benî Tulun* (Tulunoğulları)'un Tokuzoğuz'lardan oldukları, dikkatlice incelendiği takdirde kolayca anlaşılır. Eski yazıda Arap imlasına göre değişik biçimlerde okunmaları mümkün olan birçok Türk adı, bu bakımdan zaman zaman İranlı veya başka kökenli olmaları düşüncesini uyandırmıştır. Bunun gibi Afşin, Sacoğulları, Kara Buğra ve Büyük Buğra gibi Türk kökenli birçok komutanın varlığı ortaya çıkmaktadır. Abbasî halifelerinin hizmetindeki orduda, bazı Türk boylarının büyük sayılarda temsil edildikleri de görülmektedir. Bunların başında *al-İvaiye* yani Oğuzların Yıva boyu ile Hazarlar ve Halac oymakları gelmektedir.[1]

[1] Togan, 1970, s. 175-179.

Aslında Türkmenlerin bölgeyi yerleşik düzende yurt edindikleri tarih, 11. yüzyıla uzanır. Özellikle Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girdiği tarihten itibaren Bağdat dâhil, bugünkü kuzey Irak bölgesi geniş çapta Türkleşmeye başlamıştır. Daha sonraki yıllarda sürekli meydana gelen Türk göçleri, bölgede daha önce yerleşen nüfusu besleyerek güçlendirmişlerdir. 4. Murad dönemine kadar bölgeye göç eden Türkmen boy ve oymakları, günümüzde bölgede varlığını sürdüren Türkmen topluluğunu meydana getirmiştir.

Kültürü, dili, gelenek ve görenekleri ile bugün Irak'ta sözü edilen Türk topluluğu, yerleşik bir düzende yaşadıkları için, genel olarak boylar ve oymaklar birbirine karışmış ve kaynaşmıştır. Buna rağmen, Türk nüfus dokusunu meydana getiren boy ve oymak adlarını, günümüze kadar kullandıkları için, bir kısmını seçmek mümkün olmaktadır. Musul, Erbil ve Kerkük gibi gelişmiş şehir hayatının hüküm sürdüğü merkezlerde, bu kaynaşmalar sonucunda oymak yaşayış tarzı gibi, bazen soyadları da değişikliklere uğramıştır. Buna karşılık, kırsal hayatın hüküm sürdüğü yerleşme merkezlerinde, boy ve oymak adlarının daha bir canlılık içinde sürerek, günümüze kadar ulaştığını gözleyebiliyoruz. Bu bölümde, Irak Türkmenlerinin mensup olduğu boy ve oymakların varlıkları tarih akışı içinde incelenmiştir. Bölgede yaşayan ve canlılığını sürdüren bu boyların yanı sıra, günümüzde Türkmen yerleşme merkezleri ile köylerde yaşayan boy, oymak ve aileler toplu biçimde ele alınmıştır.

Irak'ta Türkmen boyları, oymak ve aşiretleri üzerine eğilen kimi araştırmacılar bile, bazı Türkmen boylarına ulaşmışlarsa da, bunların tamamı hakkında yeterli bilgi sahibi olamamışlardır. Hatta Türkmen aşiretlerinin sadece Telafer ve Tuzhurmatı gibi merkezlerde yaşadıklarını zannetmişlerdir. Bu bakımdan Irak'ta yaşayan Türkmen aşiretlerini şöyle sıralamışlardır: Türkmen Bayat aşiretleri, Karaulus, Kamberağa, Çayırlı, Bend Ali, İlhanlı, Celilli, Demirci, Şahseven, Delalve, Merağa, Gülbanı, Yakubi, Al-i Dakara, Saraylı, Vandavî, Pirnadar (Pirnazar), Ferhatlılar, Seyyidler, İlhanlılar, Tatran, Sarayliye, Hıtalan (Hıtlan), Kasablıya, Huskeli, Kâhalar (Muradlı), Sifik, Şıhlar (Şeyhler) ve Çeçenler.[2] Oysa Kerkük ve Erbil kentlerinde yaşayan ve aşiret kültürünü bırakarak şehir hayatına

[2] al-Amirî, 1995, s. 218-219.

geçip tayfa ve aile soyadları almış Türkmenler hakkında, kısa da olsa, herhangi bir fikir ileri sürememişlerdir.

Şunu da ifade etmek yerinde olur ki tarih boyunca karşımıza çıkan Türk, Türkmen, Yörük, Kızılbaş (Alevi) adları ile vasıflanan topluluklar arasında kavmî (etnik) hiçbir fark yoktur ve hepsi Oğuz (Türkmen) kavminin torunları kabul edilmişlerdir.[3]

[3] Sümer, 1980, s. 174-175.

BÖLGEYE TÜRK GÖÇÜNÜN BAŞLAMASI

11. YÜZYILIN başlarında Oğuzların yani Türkmenlerin göçleri başladığı zaman, Büyük Türkistan'dan Maveraünnehir'e gelen Türk ulusları her tarafa yayılmaya başladılar. Bunların bir kısmı önce Horasan'a, sonra Irak-ı Acem'e, Azerbaycan'a gelerek, güneye doğru yöneldiler ve Musul bölgesine ulaştılar. Hicrî 430 (M.1039) yılında Musul meliki Kırvaş Ukeylî'yi yenerek, şehri istilâ ettiler. Daha sonra Türk göçleri büyük bir sel hâlini aldı. Çeşitli boylar ve oymaklar birbirini izleyerek Huzistan, Zor, Erbil ve Musul bölgelerini ele geçirmeye, hatta Bağdat kapılarına kadar ilerlemeye muvaffak oldular. Bütün Türklerin başbuğluğunu eline alan imparatorluğun temelini oluşturmaya başladılar.[4] Selçuklularla başlayan Türk göçü ve fetihlerine, hemen hemen bütün Türk boylarının katıldıkları söylenebilir.

Türkmen ulusları Selçuklu prensleri arasında taksim edildiği zaman, fethedilecek ülkelerden her prensin hissesine düşecek yerler de tayin edilmişti. Bu taksimde Musul, Azerbaycan ve Huzistan İbrahim Yınal'ın hissesine düştü. Yınal kendi uluslarını, yönetimine terk edilen bölgeye göndermeye başladı. H. 440 (M.1048-49) yılına doğru İbrahim Yınal bütün bölgeyi eline geçirdi. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdat'a girdikten sonra (1055) bu ülkeyi resmen İbrahim Yınal'a verdi. Sultan Melikşah geniş Selçuklu topraklarını 12 vilâyete böldü ve Musul da bir vilâyet sayıldı. Böylece bütün Musul çevresi Türk beylerine ve Türk boylarına tımar olarak verildi ve taksim edildi. Büyük şehirlere Türk boyları yerleşti. Berkyaruk sultanlık tahtına oturunca, Musul'a ünlü komutan Kerboğa'yı vali olarak

[4] Necib Asım, 1340, s. 134-135.

atadı. Kerboğa'nın bütün askerlerini yerleştirdiği Musul, bu tarihten itibaren bir Türk beldesi olduğu gibi, büyük bir Türk vilâyetinin de merkezi durumuna yükseldi. Bu vilâyet, bugünkü Süleymaniye, Erbil, Zor ve Kerkük gibi önemli yerleşim merkezlerini de kapsıyordu. Kerboğa'dan sonra Sungurca, Türkmen Musa, Çökermiş (veya Çökürmüş) ve Çavlı adlı Türkmen beyleri Musul valiliğinde bulundular.[5]

1130'lu yıllarda Şehrizor ve çevresi, Türkmen Arslantaş'ın oğlu emir Kıfçak (Kıpçak)'ın eline geçmiştir. Bu ailenin de Yıva boyundan çıktığı bilinmektedir. Arslantaş'ın oğluna, ünlü Türk kavmi Kıpçak'ların adını vermesi, birçok araştırıcıyı yanıltmış ve bunların Kıpçaklardan oldukları düşüncesini uyandırmıştır.[6] Aslında Yıvaların en ünlü beyi Şihabeddin Süleyman Şah'tı. Hilâfet makamına da çok bağlı olan Süleyman Şah, Bağdat'ın Moğol kuşatmasında direnmiş, şehrin düşmesi üzerine öldürülmüştü.[7]

Irak ve el-Cezire'de görülen Türkler, özellikle Musul bölgesinde yoğunluk gösteriyorlardı. Sultan Mehmet Tapar ve oğlu Sultan Mahmud zamanlarında, Basra'da görev yapan ve büyük emirlerden Ak-Sungur el-Buharî'nin vekili olan Sungur el-Bayatî adlı emirin de Bayat boyundan geldiği hususunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Bu emirin zamanında Basra'da İsmailiyye Türkleri ve Bulduklu Türkleri olarak bilinen toplulukların varlığı da biliniyor. İsmailiyye Türkleri'nin başı Gız-Oğlu ve Bulduklu Türkleri'nin başı da Sungur-Alp adlı prensler idi. Aynı dönemde Bağdat'ta Bekçiye emirleri de dikkat çekmektedir. Bunların da belki şehirdeki sultanlara, büyük emirlere ait saray, köşk ve kışlalarının korunmasına bakan "bekçi" emirleri oldukları düşünülmektedir.[8]

Yine Musul bölgesinde dirliği olan Türkmen beylerinden Kür-Yavı adlı emire de işaret etmek gerekir. Horasan adlı bir emirin oğlu olan Kür-Yavı, Sultan Tapar ve oğlu Sultan Mahmud zamanında Aşağı Zap kıyısındaki Bevâzic kalesi ve yöresinin sahibiydi. Aynı yörenin Sultan Mesud döneminde Kür-Yavı'nın adı tespit edilmeyen oğlunun elinde olduğu görülmektedir. Zengîler devletinin

---

[5] Necib Asım, 1340, s. 135

[6] Sümer, 1980, s. 584.

[7] Sümer, 1980, s. 363

[8] Sümer, 1980, s. 132.

Türkmen emirlerinden biri de Zeynuddin Ali Küçük'tü. Uzun yıllar Musul Atabeyliği'nin işlerini başarı ile yöneten Zeynuddin Ali Küçük 1167'de Erbil'e çekilmişti. Beğtiğin'in oğlu olan Zeynuddin Ali Küçük'ün büyük oğlu, tarihte büyük üne kavuşmuş Muzaffereddin Gök-Börü'dür. Selahaddin Eyyubî'nin eniştesi olan Gök-Börü, ününü Haçlılara karşı gösterdiği yiğitliğe ve yaptığı hayır kurumları ile halkına mesut ve refah içinde bir dönem yaşatmış olmasına borçludur.[9]

Bölgenin Moğol istilâsı sırasında, yeni boylarla gelen yerleşme sonucunda, Türkleşme hareketlerine sahne olduğu görüldü. 13. yüzyılın ikinci yarısında, merkezi Musul olan Diyarbakır vilâyetinde bulunan büyük Moğol kuvvetinin önemli bir kısmını kalabalık Moğol Uyrat boyu oluşturuyordu. Daha sonra, Moğolların zayıf düşüp çözülmeye başladıkları dönemde, iç çekişmelerden dolayı büyük sıkıntı çekmiş olan Uyratlar, Erbil yöresinde yurt tuttular. Mehmet Saru adlı bir Türkmen beyi de Şehrizor'a hâkim oldu. Daha önce de gördüğümüz gibi Şehrizor bölgesi Selçuklu fethinden beri hep Türkmenlerin kalabalık hâlde yaşadıkları bir bölge idi. 1231 yılında Moğolların gelişi esnasında da Şemseddin Sevinç adlı bir Türk emiri Erbil-Hemedan yolunu denetimi altına almıştı. Şemseddin Sevinç de Kışalu adlı bir oymağa mensuptu. Buyruğunda çok kalabalık bir topluluk bulunan Sevinç, Erbil Atabeyi Gök-Börü'ye ait Saru adlı bir kaleyi zaptetmiş, daha sonra (1229) Merağa yakınındaki müstahkem Rûyin-dîz kalesini de eline geçirmişti. Mehmed Saru'nun buyruğundaki Türkmen oymağının kendisinden sonra Sarulu (bugünkü söyleyişle Sarılı) adıyla tanındığı ve bu oymağın günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü hatırlatmak yerinde olacaktır.[10]

Artuklu ülkesinin güney sınırları, Halep ve Musul vilâyetleri, yoğun biçimde Türkmenlerin yerleşme alanı idi. Hatta birçok kaynak Antakya, Ayıntâb, Telbeşar, Suruc ve Kerkük bölgelerinin, kasaba ve köyleri ile tamamen Türkleştiğini belirtir.[11]

Zamanımızda Irak'ta Türklerin yaşadığı bölgelerin, tarih boyunca en yoğun Türkleşme dönemi, Celayirlilerden sonra Karakoyun-

[9] Sümer, 1980, s. 132-133

[10] Sümer, 1980, s. 146-147.

[11] Turan, 1973, s. 232.

luların bölgeye hâkim oldukları zamana rastlar. Aslında Diyarbakır ve Musul'da bulanan Türkmenler, Moğollarla girdikleri mücadeleler sonunda başarı kazanarak bağımsızlıklarını ilân ettiler. Türkmen Karakoyunlu ulusunun beyi Bayram Hoca, 1375 yılında Musul vilâyetini zaptederek, Karakoyunlu devletinin temelini atmıştır. Bu dönemde Musul yöresi ve Bağdat'a kadar olan bölge, Karakoyunlu beylerinin ellerine geçmiş ve izleri günümüze kadar devam eden bir Türkleşme hareketi yaşamıştır. Bugün Karakoyunlu köyleri ve bunların izlerini taşıyan birçok oymak ve aşiretin yanı sıra, pek çok yer adı da ilgi çeker.[12]

Akkoyunluların, Karakoyunlu Devletini ortadan kaldırması ile bölgede yaşayan Türkmen boyları büyük sıkıntılar çektiler. Karakoyunlu devletinin yıkılması ile bu devlete bağlı boylar, Akkoyunluların takibinden kurtulmak için İran'a çekilmek zorunda kaldılar. Bu boşaltmayı, daha sonra Uzun Hasan Bey'in hükümet merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıması sonucunda, kendine bağlı boyları İran'a yerleştirmesiyle Irak ve Doğu Anadolu'daki Türk varlığının biraz daha zayıflamasına sebep olan göç takip etti.[13] Akkoyunlular da başlıca Pürnek ve Musullu boylarına dayanmışlardır. Bu iki önemli boyu Hamza-Hacılu, Kara-Hacılu, Emirlu, İzzeddin-Hacılu gibi ikinci derecede boylar takip etmekte idi.[14] Böylece Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Harbendelü, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlu, Karadağlı, Karamanlı, Dulkadir, Varsak, Afşar, Bayat ve Kaçar gibi Karakoyunlu veya Akkoyunlu ulusunun boy ve oymakları ile Akkoyunlu şehzadeleri arasındaki rekabette karşıt duruma düşmüş bulunan boy ve oymakların halkı, Şeyh Haydar ve oğlu Ali, nihayet Şah İsmail tarafından beslenen dinî heyecanlarla yeniden bir hamle yaptılar.[15] Safevî devrinde, Pürnek ve Musullular Türkmen adı altında birleşerek varlıklarını bu devletin hizmetinde de devam ettirdiler.[16] Şah İsmail 1503'te Elvend Beyi Tebriz'den kaçırtarak, dinî şeyhlik makamı ile saltanatı şahsında birleştirmiş ve az sonra 1508 yılında Bağdat'a girerek, Irak'ta Şii mezhebini yeniden hâkim duruma ge-

[12] "Irak Türkleri", 1971, s. 489.
[13] "Irak", 1971, s. 450.
[14] Sümer, 1980, s. 149.
[15] "Irak", 1971, s. 450.
[16] Sümer, 1980, s. 149.

tirmişti. Ancak Şah İsmail'in Akkoyunlu hanedanına karşı beslediği kin ve nefret, Akkoyunlu boylarının bir kısmının Osmanlılara iltica etmelerine yol açtı.[17]

Bölge Osmanlı yönetimine geçtikten sonra, Türkmen boylarının sistemli olarak yerleştirilmelerini de gözlemek mümkün olabilmektedir. 3. Murad döneminde çevredeki 16 sancak ve ocaklık, hükûmetin bağlandığı Şehrizor beylerbeyinin yerleştikleri yerler hâline getirildi. Türk-İran savaşlarında Elvand-zâde Ali Paşa ve Cağalazâde Sinan Paşa'nın maiyetinde görev yapan Kerkük kuvvetleri, Hemedan ve Nihavend savaşlarına katılmışlardır. Tekeli Veli Han ile oğlu Gazi Han'ın bütün aşiretleri ile Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmaları üzerine, bu Türkmen boyları Kerkük'te yerleşmişler ve Kerkük böylece Tekeli ili hâline gelmiştir.[18] Bölgenin Osmanlı Devleti ile İran arasında sürekli çekişme konusu olması yüzünden, birçok Türkmen boyu, Musul ile Bağdat arasında kalan bölgeye yerleştirilmiştir.[19]

4. Murad'ın İran hâkimiyetine son veren Bağdat seferi ile bölgeye yeniden Türk boyları sevk edildi. Bu dönemde Rumeli, Afyon, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Tokat yörelerinden getirtilen Türkmen aşiretleri sayesinde, bölgedeki Türk nüfusu güçlendirildi.[20]

Böylece Osmanlı devleti Bağdat gibi önemli bir eyaleti güvence altına almak için, bugünkü Irak'ın kuzeybatısında bulunan Telafer ve Musul'dan itibaren, Türkmenlerin sahası olan ve güneydoğudaki en uç yerleşmesi sayılan Mendeli'ye kadar uzanan büyük bir güvenlik şeridi üzerinde, yeni Türk nüfusu yerleştirerek, bölgenin Türklüğünü, günümüze kadar canlı tutacak önlemler aldı.[21]

Bölgede Türk nüfusu ve kültürü o derece kuvvetlenmiştir ki, Anadolu Ermenileri ve Rumları gibi, Kerkük'te yaşayan küçük bir Hristiyan kolonisi de Türkçe konuşmuş ve Süryani harfleri ile Türkçe yazmıştır.[22] Kerkük'te sayıları 5 bin civarında olan, eskiden daha çok kentin kalesinde oturdukları için, kendilerine "Kale Gâvurları" denilen bu topluluk Katolik mezhebine mensuptur. Gelenek ve gö-

---

[17] "Irak", 1971, s. 450.
[18] Parmaksızoğlu, 1974, s. 497.
[19] Hürmüzlü, 1991, s. 30.
[20] Esin, 1976, s. 1127.
[21] al-Hasenî, 1956, s. 26.
[22] Turan, 1971, s. 200.

renekleri, dinî âyinleri, *İncil*'leri, konuşma ve yazılarında Türkçe'yi kullanan bu topluluk tamamen Türk olan bir kültür yapısına sahiptir. Kerkük'ün doğusuna düşen yerdeki tepe üzerinde **Kırmızı Kilise** adı ile bilinen tarihî yapı ve çevresi bu topluluğa ait eski mezarlık bölgesidir. Kerkük folklorunda da önemli bir yere sahip olan bu topluluğun birçoğu, günümüzde kale dışına taşınarak, kentin daha çok Korya yakasına ve başka yerlere göç etmişlerdir.[23]

[23] Yakuboğlu, 1977, s. 8-9.

Türkmen Bayat köylerinden Bastamlı'nın eski görünüşü

BÖLGEDE VARLIĞI BİLİNEN BOYLAR VE OYMAKLAR

Irak'ta tarihî belgelere dayanarak, yaşayan Türk boy ve oymakları hakkında bazı bilgilere ulaşmak için, birinci derecede Osmanlı döneminde yazılan ve günümüze kadar ulaşabilen zengin ve çeşitli arşiv belgelerini incelemek gerekir. Hatta denilebilir ki, Osmanlı arşivinde, günümüze gelebilen vergi, nüfus ve arazi tahrir defterleri gibi çok önemli belgeler olmadan, bölgenin gerçek ve sağlıklı olarak tarihini ve kültürel yapısını yorumlamak mümkün değildir. Bu bölümde, Irak'ta varlık gösteren ve 16. yüzyıldan başlayarak bölgede yerleşen Türkmen boy, oymak, aşiret ve cemaatleri hakkında toplu bilgiler verilecektir.

Irak'ın günümüzde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda, Türkmen boy ve oymaklarının birçok izi ve kültür varlıkları ve kalıntılarının ortaya çıktığı söylenebilir. Halen bölgede yaşayan oymak, soy ve aile adları ile bölgede karşımıza çıkan yer, akarsu, tepe, dağ ve dere adlarında bile, bölgede yaşamış Türk kökenli toplulukların izlerini görebiliyoruz. Irak'ta yerleşen Türklerin taşıdıkları boy ve oymak adlarına bakarak,

bunların bir kısmının Oğuz boylarına mensup oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türk kökenli oldukları bilenen bazı grupların; daha küçük bir topluluk adı taşıdıkları için, Türkmen grubundaki büyük illerden hangisine mensup oldukları anlaşılamıyor. Aslında Oğuzlara mensup küçük topluluklar da, Trablusşam, Şam, Musul ve Kerkük bölgelerinde yerleşmişlerdi. Şam, Musul ve Kerkük taraflarında yaşayan Türk grupları küçük oymaklardan meydana gelmiştir. Bu oymaklar arasında Oğuz boylarına mensup bazı topluluklara da rastlanılmaktadır.[24]

Oğuzlara mensup olduğunu bildiğimiz büyük boylardan başka, küçük oymak, aşiret ve toplulukları da içine alan bu inceleme sırasında, bölgede hâlen de yaşayan büyük ve küçük Türk topluluklarının varlığı, bölgenin etnik yapısı ve kimliği hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.

BAYAT

Bayatlar, Oğuzların devlet ve din adamı Dede-Korkut gibi Türk tarihinde büyük şahsiyetler yetiştiren bir boydur.[25] Bayatların el-Cezire ve Suriye'ye ilk Selçuklu istilaları zamanında geldikleri ileri sürülmüştür. Hatta bugün Musul ile Bağdat arasındaki sahada yirmi-otuz köy olarak Araplarla beraber yaşamakta bulunan ve bununla beraber temiz ve arı Türkçe konuşan "Bayat İli"nin de ilk fatihlerin kalıntıları olduğu, Fuzûlî'yi de bu Türk boyunun yetiştirdiği kabul edilmektedir.[26]

Bayatların bölgedeki izlerinden olmak bakımından, daha önce Selçuklu emirlerinden Aksungur el-Buharî'nin Basra'daki Naibi Sungur'un, el-Bayâtî unvan ekini taşıması da ilgi çekicidir. Ayrıca 12. yüzyılın sonlarında, Bağdat'ın güneydoğusunda, Luristan eyaletinde bulunan bir kalenin Bayat adını taşıdığı biliniyor. O tarihte Bayat Kalesi'nin hâkimi de bir Türk idi.[27] Bayat Kalesi'nin varlığı Moğol ve Osmanlı dönemlerinde de biliniyor. Osmanlı döneminde Irak'ın idarî taksimatında Bayat, bir sancağın merkezi olmuştur.

---

[24] Sümer, 1949-1950, s. 514-515.

[25] Sümer, 1980, s. 222.

[26] Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1925, s.200

[27] Sümer, 1980, s. 222.